

Ismertetés gradeci Stansith Horváth Gergely családjáról 1766-ból

Érdekes, nem mindennapi családot ismerhetünk meg a címben szereplő Gergely végrendeletéből,¹ és a róluk fennmaradt, töredékes családtörténetekből. A testamentum leányági házasság és örökség útján került a Berzeviczy utódokhoz, akik levéltárunkban megőrizték annak a másolatát, majd Egyed nevű leszármazottjuk 1904-ben közreadta azt az utókornak. A közlő maga írt a dokumentum elé egy körülbelül egyoldalas bevezetőt, amely sok információt tartalmaz a Szepes vármegyei „Stansith de Gradecz” protestáns vallású,² 1801-ben fiágon kihalt nemesi familiáról és annak tagjairól.

Stansith Gergely elődei Horvátországból származtak, első ősüket, Gált 1264-ben írták le először.³ Magyarországra a 16. század közepén szakadt a család, amikor Márk nevű ősük először Győr várában volt lovassági százados, majd mint szigetvári kapitány védte a várat a török ellen, egészen a haláláig, 1561-ig. (Meggjegyezzük, hogy ezután lett Zrínyi Miklós Szigetvár várának parancsnoka.) Katonai érdemeiért kapta I. Ferdinánd királytól a magyar nemességet ő és a családja. Ezzel együtt jelentős birtokokra tett szert több helyütt, köztük Szepes megyében. Így kapta meg ott Keresztfalu,⁴ Sztráska⁵ helységeket is. Fia, akit a családi hagyomány szerint szintén (Ill.) Gergelynek neveztek, már Szepes vármegye alispánja lett.

-
- 1 Berzeviczy Egyed: Gradeci Horváth Gergely végrendelete 1766-ból. Történelmi Tár. Budapest. 1904, 145–151. p.
 - 2 A családról számos, a reformációval kapcsolatos, főként vallási témájú írás jelent meg, amelyeknek bemutatása nem célja ezen írásnak. Jelen esetben a 18. század közepén meglévő állapotokat vesszük elsősorban figyelembe.
 - 3 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. Pest. 1859, 145–150. p.
 - 4 Keresztfalu~Keresztfalva Késmárktól északkeletre, a Poprád folyó jobb partján. A 13. században a Berzeviczy család birtokán keletkezett település.
 - 5 Sztráska németül Nehrer, későbbi magyar neve Nagyőr, ma Szepesbéla városrésze. 1556-ban lett a Stansith családé, ahol Gergely 1570-80 között épített egy reneszánsz várkastélyt, amelyben gimnáziumot (főiskolát?) létesített. Ez 1711-ig működött. Johanna lányuk révén 1801 után a Szirmay, majd öröklés útján a Mednyánszky család tulajdonába került a németek által lakott település.

Tehát maga a család Horvátországból származott Magyarországra, nemesi előnevüket Gradec⁶ nevű birtokukról vették. Vezetéknevüket a mai horvát helyesírás alapján Štanšićnak kellene írunk. Azonban a magyar nyelv nem ismeri a név végén található, a cs és ty közt ejtett hangot, ezért azt helyettesítette egy -th (egyres családoknál -ch) betűkapcsolattal, amely ebben a korban szokásban volt más horvát eredetű neveknél is, mint például: Marinith (Horváth Marinith Ferenc, a gyulai vár parancsnoka volt), Bakith, Olvarovich, Jambrich, Pajácsevich, Petrichovich stb. A három elemből álló névből kiderül, hogy az eredeti neve a Stansith volt, a Horváth csupán nyelvünkben ragadt rá mint a származás helyét jelölő népnévi elem.

A végrendeletből úgy tűnik, hogy a család életének a központja a keresztfalui udvarház volt. Innen irányíthatták birtokaik művelését, szervezését. Mint később még említjük, volt Késmárkon is házuk, azonban ez abban a korban az ilyen híres és gazdag családoknál inkább úgynevezett státuszszimbólum lehetett (ott született két fiúgyermekük: Márk és Imre). Késmárk szabad királyi város abban a korban a Szepesség egyik központjának számított. Lakóinak többsége német (szász) volt, másik része magyar, főként nemesi család, s a kisebbség, a kiszolgáló népek pedig általában szlovákok. Fölvetődik a kérdés, hogy a család tagjai milyen nyelven beszélhettek. Vajon tudott-e még valamennyire horvát nyelven a végrendelet írója ennyi idő elteltével. A testamentumot magyar nyelven írta, igaz, hogy rengeteg latin szóval és kifejezéssel. Ezt a német származású felesége is aláírta, tehát megérthette a szövegét. Mindezekből következtünk arra, hogy tudott magyarul, a németet használnia kellett, hisz a birtokai nagy részén szászok éltek. Tanulmányai során elsajátította a latint, de valamennyire kellett beszélnie, illetve beszélniük szlovákul is ahhoz, hogy az életüket meg tudják szervezni. A német mellett a magyar nagyon fontos lehetett számukra, hisz leányai egy kivételével mind neves magyar nemesek fiaival kötöttek házasságot. Ez az egy kivétel Júlia (Julianna) férje volt: karomi⁷ és szulói Szulyovszky (másképp Sirmiensis⁸) László, akinek a családja a horvátországi Szerémségből eredt. Ősei azonban már a 16. század közepén Pozsonyban és Trencsén vármegyében éltek, ezért ők is a magyar nemesség köréhez tartoztak. E családdal már rokoni kapcsolatban voltak, ugyanis Gergely⁹ egyik lánytestvérét, Zsófiát Sirmiensis Sándor, László unokabátyja vette el feleségül.

Gergely apja Stansith Boldizsár (†1718), anyja pedig Modory Zsuzsanna volt, akit néhol Modory Keller Zsuzsa néven jegyeztek le. Négy gyermekükről tudunk: a címben szereplő Gergely (néha Györgynek említik),¹⁰ Anna Mária (☉ Desseffy András), Katalin

6 Gradec (rég magyar neve Geréc) község és járási székhely Zágráb megyében, Zágrábtól északkeletre.

7 Karom a szerémségi Karlóca magyar neve volt.

8 Nagy I.: i. m. X. 1863, 225–232. p.

9 A családfán ő az V. számú Gergely.

10 A György (Georgius) téves fordítás lehet a latinból a Gergely (Gregorius) hasonló írásképe alapján. Különbösen a családban a Márk, Gergely, Boldizsár, lányoknál a Zsófia, Anna Mária visszatérően hagyományozódó keresztnevek.

(☉ Potturnyay Mátyás) és a már említett Zsófia (☉ Sirmiensis Sándor). Gergely 1700 körül született, nincs róla pontos adatunk. Egyetlen felesége volt, a szász származású Hellenbach¹¹ Anna Mária (1714–1775 Toporc).¹² A legelső ismert Hellenbach ős, Jeremiás, jó módú körmöci bányász volt (mások a kamarai bányai tisztit rangot említik). Három fia közül a Wittenbergben tanult orvos, János Gottfried szerezte a családnak 1686-ban a báróságot, 1694-ben pedig a Nyitra vármegyei birtokokat. A rövid család-leírásukban és apró családfatörédekükön nem látható Anna Mária neve. Csupán a Radvánszky családfáról¹³ leolvastva feltételezhetjük, hogy anyja neve Johanna volt, apja pedig Hellenbach Károly.

A házaspárnak nyolc gyermekéről ír a legtöbb genealógia. Azonban vannak, akik rajtuk kívül még két gyermeket említenek: János (*1735) és Anna (*1746). Valószínűleg fiatalon meghalhattak, ugyanis sem a közlő Berzeviczy, sem apjuk nem említi őket a végrendeletében. A továbbiakban a felnőtt életkort megért nyolc gyermekről szólnunk röviden ahhoz, az alább bemutatott apai végrendeletet tudjuk követni, illetve megérteni azt, ha a nagyon igazságosan végrendelező szülők valamelyik gyermekük javára kisebb-nagyobb engedményt tettek. A nevük után, ahol tudjuk, a születési évüket, helyüket s a házastársuk nevét közöljük a különböző helyekről összegyűjtött adatok alapján.

Johanna (másutt Janka)¹⁴ *1732 Toporc ☉ Szirmay István Jób.

Márk (Márkus) *1734, Késmárk †1790 kapitány volt, nőtlenül élt.

Borbála *1736 Toporc ☉ Berzeviczy Sándor, kinek első feleségétől, Sontagh Erzsébettől született már két fia: Farkas és Zsigmond, valamint két lánya Klára és Terézia. A Berzeviczy nemzedékrendi tábla szerint¹⁵ ez utóbbi lett az alábbi Boldizsár felesége.

Boldizsár *1740 Toporc ☉ Berzeviczy Terézia. Két leányuk született (Klára és Borbála), akiknek férjeik Szirmay András és Máriássy Imre voltak.

Imre *1741 Késmárk †1801 szintén nőtlenül élt. Előbb Szepes megye alispánja, majd udvari tanácsos volt.

Anna Mária *1749 Toporc ☉ Máriássy László.

Klára *1761 Márkusfalva ☉ ugyanaz a Máriássy László, aki korábban Anna Mária férje volt.

Júlia (Julianna) * ? ☉ Szulyovszky (Sirmiensis) László. (Néhol Borbála nővéreként írják le.)

11 Nagy I.: i. m. V. 86–87. p.

12 Toporc (német: Toporc, szlovák Toporec) település a késmárki járásban. Lakossága még 1910-ben is német többségű volt.

13 Nagy I. i. m. IX. Pest. 1862, 573. p.

14 Johanna lehet az eredeti, ugyanis a Janka női nevünk csak 19. századi névfejlés.

15 Nagy I. i. m. II. Pest. 1858, 50. p. Azaz ezzel az a furcsa és ritka helyzet állt elő, hogy Boldizsár sógora egyben az apósa is volt. A Berzeviczyek terjedelmes családfáján több hasonlóan meglepő házassági kapcsolatot olvashatunk.

A végrendelet írásakor, 1766-ban Gergelynek már voltak unokái, akiket sajnos nem nevez meg név szerint, s azt sem, hogy melyik lányának a gyermekeiről van szó. Két leánya, Anna Mária és Julianna pedig ekkor még kiskorúak voltak, nem mentek férjhez.

A testamentumban más családtagok, távolabbi rokonok nevét is olvashatjuk, akiket valamilyen oknál fogva (örökség, rájuk eső rész kifizetése) felemléget a végakaró. Őrölük a következő fejezetekben olvashatunk.

A végrendelet két nagy fejezetre oszlik: az első egy lista, egy elszámolás, amelyben a pénzügyeit, vásárlásait, építkezéseit sorolja föl tételesen, aranyforintban megjelölve mindezeket, sőt, még összegzi is az egyes részeket. Tulajdonképpen majd ezek után kezdődik a tényleges végakarata pontokba szedve. Ennek az *első fejezete*:

Stansith Gergely nagyon precíz ember lehetett, hisz a házasságkötése után következetesen vezette, szinte „fillérnyi” pontossággal a családjá bevételeit és kiadásait. Bizonyára mindezek már készen álltak akkor, amikor véglegesítette Keresztfalván 1766. március 26-án a saját kezével írt végrendeletet. Maga a lajstrom három nagyobb részből áll. Az elsőben a bevételek szerepelnek, azok az összegek, amelyeket vagy ő, vagy a felesége örökölt, kapott az elhunyt ősöktől: az édesanyjától, az apjától, a felesége szüleitől, Zsófia testvérétől, valamint a felesége nagypapja révén. Ebből csupán kettőt érdemes kiemelni. Zsófia halála után kapott a család egy nagyobb összeget, mégpedig 10 680 aranyforintot.¹⁶ Feltehetően utódok nélkül halálozhatott el, mivel a férj családfáján a leszármazás nem folytatódik. Szintén jelentős volt a feleség anyai nagypapjától rájuk maradt összeg (5400 Ft). Itt írja le a nevét: Radvánszky János.¹⁷ Ő Zólyom vármegye tősgyökeres, egyik legrégebbi és leggazdagabb családjának volt a sarja († 1738), Rákóczi Ferenc hú embere, belső titkos tanácsosa. A végösszeget is érdemes idéznünk, hogy lássuk a már említett pontosságát, összesen: 38 079,39 aranyforint.

Mindezek után következik a második rész, amelyben leírja, hogy a fenti összegből és az általuk vezetett birtokon kigazdálkodott pénzből miket vásárolt, mire költötte azt. Ez a sor mutatja, hogy az adományként kapott és az örökölt falvak, porciók mellett mennyi ingatlannal gyarapították életükben családi vagyonukat. Ezt a hosszú sort más sorrendben, mégpedig az azonos jellegűeket csoportosítva tömörítjük most össze. Az egyik legértékesebb volt Késmárk városában a házuk, amelyhez még külön épület is tartozott (3800 arany értékű). Tállyán (Zemplén megye), a híres tokaji borvidék kis városában is volt házuk épületekkel (ezek feltehetően a présházat, a borospincét jelenthették). Lakóépületük volt még Csanálos¹⁸ és Keresztfalva településeken, és Svabócon egy fából épült ház. Újbéln kiváltotta az „örökös fiu ágat illető jószágot”

16 Rövidítése fl. Ez a florino, florenus, Florin szót jelentette. 1750 és 1895 között Magyarországon egy történelmi, ezüstalapú pénzegység volt.

17 Nagy I.: i. m. IX. Pest. 1862, 565–566. p.

18 A volt Szepes és Zemplén vármegyei települések neve az évszázadok során többször változott. Ezért nem kívánjuk azok magyar, mesterségesen magyarosított, csehszlovák, szlovák, lengyel, román névváltozatait itt felsorolni.

2677,80 Ft-ért. Porciókat, azaz településrészeket vásároltak Hardetmark, Szentgyörgy, Krempach, Felsőlaps, Újleszna s Hoporty~Hoporty falvakban. A tállyai szőlőn kívül Csanáloson, Rohoson, és Hoportyon vett szőlőt, ez utóbbit majorsággal együtt (4800 arany). Ezeken kívül említ még szőlős területet, sajnos azt nem tudjuk meg, hogy melyik településhez tartoztak. Ritkaságszámba megy a korabeli feljegyzésekben az ilyen mikrotoponímiák feljegyzése: Nyerges szőlő, Kis Sas alja és Nagyobb Sas szőlő alja szőlő. Az utóbbi értékes és nagy terület lehetett, ha 4400 forintért tudta megszerezni.

Az ingatlanok után következnek még egyéb kiadásai. Kifizette a feleség rokonainak, Radvánszky Györgynek és Lászlónénak a móringját, azaz jegyajándékát (12 000 Ft!), báró Hellenbach György uram vendéglátása 340 forintba került neki. Három férjnél levő leányának két-kétezer forintot adott. Nagyon igazságosan bánt Márk nevű katona fiával, akiről azt írja, hogy ifjúságától fogva nagyon keveset volt otthon, nem költöttek sokat a neveltetésére, ezért négyezernyi összeget ad neki, majd még ezt is megtoldja további 1200 forinttal.

A harmadik rész egy lista, azt sorolja föl, hogy kik és mennyivel tartoznak neki. A 18 fő közül legnagyobb összeget kért tőle Palotsai Ferenc és Korponai Gábor, 12 520, illetve 12 000 forintot. Még Késmárk városa is adós neki 3800 forinttal. A névsor végén szerepel két zsidó származású egyén is csupán családnévvel: Engelender 2000, Pinkesz pedig 900 arany kölcsönnel tartozik. Összességében jelentős mennyiségű pénzről van szó, csak ez a tőke 55 312 magyar aranyforintot tett ki.

Mindezek után következik a *második fejezet*, amely tizenhárom pontba foglalja a tényleges testamentumot. A legfontosabb kikötése, hogy minden vagyonát – ahogy írja – a „drága feleségem, szerelmes gyermekeim és unokátskáim” öröklik. Külön kiemeli, hogy ebbe nem szólhat bele a még élő Imre nevű nagybátyja sem. A kor nemesi szokása szerint a lányokat kiházasították, ezért a meglévő vagyonból már csak ritkán jussoltak. Jelen esetben van két kivétel: a késmárki ház és a szőlők egy része, amelyeket közösnek ítélt. (Ne feledjük, hogy két leányát még nem adta férjhez. Ezért felszólítja fiait, hogy házasságuk idején őket majd fizessék ki.) Csak a fiait illeti az ősi gradeci, azaz horvátországi jószág, az összes többi épület és a Nyerges nevű szőlő. Mindezek csak akkor kerülhetnek a lányai birtokába, ha a fiúi ág kihalna. Fiai nőülésük esetén kapjanak 1200-1200 forintot, s ilyenkor a többi ingó jószág (szarvasmarha, bor, „mindennemű mobiliák” osztassanak föl újra. Az ezüst pénzből a fiúknak juttat ötven aranyat érőt, a többi maradékot pedig osszák föl a lányai között.

A feleségét több pontban is említi, s mindig nagyon kedvezően. Javasolja, hogy annak „rezidenciája” Keresztfalván vagy Sztráskán legyen, de holtáig használhassa a késmárki házukat. Évente kapjon a birtokok és szőlők után: hat hordó jobb hegyaljai bort, tíz hordó csanálosi bort, egy átalag ürmöst¹⁹ és egy átalag „aszszú szöllő borokat”.

19 Az átalag helyenként változó ürtartalmú boroshordóméretet, az ürmös pedig ürömmel fűszerezett csemegebort jelent.

Továbbá négy hizlalt sertést, 24 szepesi köből búzát, 6-6 köből kását és szilvát – és mindezt oda is kell szállítaniuk neki.

Végrendelete végére egy számunkra is meglepő témát hagyott. Bizonyára nagyon fontos lehetett számára, ha két pontban is foglalkozott vele. Azt írja, hogy a könyvei, a numizmák (érmek, régi pénzek) és a „kintses ládátska... maradjon az familiának meg-ékesítésére az férfiúi ágánál”. Ez utóbbiban tarthatták az ékszereiket és a pénzüket. Mint utóbb kiderül, mind a könyveiről, mind az éremgyűjteményéről²⁰ katalógust is vezetett. Sajnos nem tudjuk meg a könyvek címét, íróit, témájukat. Kéri, hogy ez a három dolog mindig valamelyik fiánál legyen úgy, hogy a többiek azt elfogadják és írással megerősítik.

A lekeltezett testamentumot a feleségével mindketten aláírták, saját pecsétjükkel ellátták. Feltűnő, hogy nem írják le a végrehajtó és tutorok nevét. Utóbb a neje még egy rövid mondatot írt a dokumentumra a férj halála után: „Üdvözült uramnak gyermekeink közt való utolsó rendelése Martiusban 1766. Árva Hellenbach Anna Mária.” Végül ezt a három tanú, Pietske Máté, Görgey Jób és Görgey Márton hitelesítő záradéka követi.

A közlő, Berzeviczy Egyed a bevezetőjének a végén nagyon röviden és találóan foglalja össze ennek a nagy vagyonnak a későbbi sorsát. A család utolsó férfitagja, Imre 1801-ben utódok nélkül elhunyt, azaz a család fiágon kihalt. Ezáltal a jószágokat a lányok, az ő gyermekeik, illetve a férjeknek a családjai örökölték, de azok szinte elkalódtak. A Szepes és Zemplén vármegyében levőket eladták, azok már mind idegen kézre kerültek. Ami kevés a családi birtokból maradt (Sztráska~Nehrer), az végül a házasság révén rokon Mednyánszky²¹ családra szállott.

Stansith Horváth Gergely végrendelete kapcsán, illetve az itt leírtak révén tanúi lehetünk egy gazdag nemesi család társadalmi, vagyoni felemelkedésének, majd végül mind a fiúági személyek, családtagok, mind pedig jelentős vagyonuk elmúlásának.

20 A Wikipédia szerint Nagyőr várkastélyának kiállítótermeiben ezen könyvek egy része és az éremgyűjtemény megmaradt darabjai megtekinthetők.

21 Báró Mednyánszky Dénes közöl érdekes adatokat a családdal és Nagyőrrel kapcsolatosan a Történelmi Tár 1878. évfolyamának 176–183. oldalain. Szerinte a Stansith család levéltárát a Hellenbach Anna Mária által hozott, óriási vasládában őrizték a nagyőri várkastélyban. Maga a láda üresen is több mázsányi, remek kovácsoltvas munka volt. Ahogy írja: „valódi díszremeke a régi művészies kovács- és lakatosmesterségnek”. Belül vörösre festett; rajta a házaspár neveivel, címereivel, az évszámokkal, valamint festményekkel ellátva őrizte a családra vonatkozó összes okmányt és iratot. A leírás szerint ott jártakor még ő maga is látta ezt a különleges „levéltárat”.